

Papp Klára

„Most pedig Biharról!”

Raisz György jószágigazgató levelei a 19. század elejéről*

A Magyar Királyságban fontos hatalmi pozíciókat birtokló Csáky család tagjai a 14. század végén, Luxemburgi Zsigmondtól kapták első adományait: a Bihar vármegyei Adorján és Körösszeg várát és uradalmát, ezért nevezik őket az oklevelek „körösszegi és adorjáni” Csákyaknak. A két egykori várnak ma már csak romjai maradtak a települések határán. Az Adorján melletti település, Szalárd lett a család temetkezési helye a 17. század elejéig. A vármegyében lévő három uradalom – a körösszegi, szalárdi és margittai – a 18. századig az arisztokrata család ősi, közös birtoka maradt.¹

A 16. században a család adománybirtokának területe az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá került, s a család férfitagjai Erdély területén szereztek újabb birtokadományokat, s kaptak politikai megbízásokat. 1603-ban azonban Csáky István erdélyi birtokainak jelentős részét zálogba bocsájtva feleségével, Wesselényi Annával együtt kiköltözött a Magyar Királyságba, ahol zálogbirtokot szerzett. Sáros és Szádvár várát és uradalmát kapta meg az uralkodótól. Ő volt az, aki 1605 előtt rangemelésben részesült, bárói címhez jutott, s ezzel magát és utódait az arisztokrácia soraiba emelte.² Érdekei és lehetőségei Bocskai idején ismét bizalmi pozícióba juttatták, hiszen a fejedelem megbízásából erdélyi főkapitány lett, ám pályafutása a medgyesi országgyűlésen véget ért, hiszen a Bocskait beiktató országgyűlés idején (1605) hirtelen elhunyt. Felesége ezért visszatért a fejedelemségbe, s fiait ottani birtokainak jövedelmeiből – az idősebb Istvánt Bécsben, öccsét, Lászlót pedig Grázban – neveltette.

Bethlen Gábor fejedelem udvarában a Csáky fivérek komoly szerepet kaptak: a fejedelemség székhelyén, Gyulafehérváron házat tartottak, sőt 1625-ben István Kolozs vármegye főispáni tisztét is elnyerte. A fejedelem halála után azonban mindketten új utat kezdtek. Anyjuk hatására már az 1610-es években evangélikus létükre katolikus hitre tértek, ami hosszútávon kedvező döntésnek bizonyult.³ Az apai kezdeményezést folytatva ugyanis mindketten kiköltöztek Erdélyből, s királyságbeli karriert indítottak.

Csáky István felesége révén – Forgách Zsigmond nádor Éva nevű lányát vette el – került közel a királyságbeli élthez. Hamarosan Szendrő főkapitánya (1632), uradalmának zálogbirtokosa (1633), s feleségének rokonsága révén (annak anyja Thurzó Zsuzsanna) Szepes várának és uradalmának ura (1638), a lőcsei Thurzó-ház birtokosa lett. Jó barátságban állott Esterházy Miklós nádorral, s az ő megbízása alapján 1644-ben, I. Rákóczi György támadása idején a lengyel zsoldosok felfogadásával igen hasznos feladatokat vállalt magára.⁴ Erdemeit a bécsi udvar is elismerte a grófi rangemeléssel (1636) és a tárnokmesteri pozíció megszerzésével (1645).

* A tanulmány az NKFI K 120197 számú pályázatának keretében és támogatásával készült.

¹ A családtörténet részletei: Papp K. 2011.

² Pálffy 2009. 14.

³ Barta M. János doktori disszertációjában azt vetette fel, hogy talán már az apjuk katolizált, s erre az eseményre Kolozsmonostoron kerülhetett sor. Barta M. 2018. 75. lábjegyzetében. Deák Farkasra hivatkozott, Deák 1883. 6–7.

⁴ Hiller 1989.

A tárnokmester két fia (Ferenc és István) a Magyar Királyságban tevékenykedett, a harmadik fiú, Csáky László (1641–1698) már apja életében (1658) az erdélyi fejedelemhez szökött, az ő támogatását kereste, amivel magára vonta apja haragját, aki ezért „nemzete árulójának” nevezte. Az 1662. évi végrendelet szerint mégis neki jutottak a fejedelemségbeli birtokok, így ő lett a család erdélyi ágának megalapítója.

A 18. század közepén Csáky Miklós váradi püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek⁵ (a tárnokmester István nevű, középső fiának gyermeke), aki már 1722-től váradi kanonok volt, s 1737-től püspökként s egyben Bihar vármegye főispánjaként jól ismerte a megye birtokviszonyait, elindította az erdélyi ág használatában lévő bihari birtokok visszavételét. Ezzel kezdetét vette a család két ága között egy hosszú birtokper, amely az 1830-as évekig tartott.

A váradi püspök a hozzá segítségért forduló erdélyi családtagoknál járt megbízottain keresztül jól érzékeltte, hogy az erdélyi ágnál lévő bihari uradalmak nem kerülhettek véglegesen a 17. század közepén Csáky Lászlóhoz és leszármazottaihoz, csak zálogként, mivel azok a család első adományát képezve ősi birtoknak számítottak. Ezért az ő kezdeményezése volt az erdélyi leányág ellen elindított pereskedés, amelynek első és maradandó eredménye a bihari birtok visszakerülése volt az ősi, közösen birtokolt javak sorába. A fiúág (felvidéki ág) a bihari uradalmakat a belőle nyerhető jövedelem miatt, a püspök saját kiadásainak növekedésére hivatkozva kívánta kihasználni, ám azok zálogbirtokként viszonylag hamar visszakerültek Haller György és felesége, Csáky Borbála (majd más erdélyi zálogbirtokosok) kezébe, akik azokat a korábbi időszakhoz hasonlóan jövedelmezően hasznosították. A felvidéki Csákyak, Csáky tárnokmester középső fiának, István országbírónak leszármazottai csak 1784 után vették vissza véglegesen a birtokot, s kezdtek el rajta maguk is gazdálkodni.⁶

A felvidéki ág tagjai közül Csáky István országbíró György (1677–1741) fia, János (1720–1795) előbb titkos tanácsos (1759) lett, majd koronaőr (1765), a Szent István-rend lovagja (1767), szepesi főispán (1757). Fontos országos tisztségei a főlovaszmesteri (1771), a tárnokmesteri (1782) és végül az országbírói (1783) voltak, amelyek teljesítéséért érdemelte ki a Szent István-rend nagykeresztje (1786) kitüntetését.

A forrásként csatolt három levél írója az a Raisz János volt, aki Csáky János szolgálatában állott, sőt részt vett a szepesmindszenti kastély építésében, berendezésében, s feltehetően ő maga is családjával ott lakott, s jószágigazgatóként tovább vállalta a gazdaságirányítás feladatait a gróf halála után özvegyének, Zichy Jozefának (1752–1815) is.⁷ Levelezésük tanulságairól a Barta János 80. születésnapjára megjelenő kötetbe készült egy tanulmány, ennek itt csupán a bihari birtokkal kapcsolatos tanulságait vesszük sorra.⁸

⁵ Csáky Miklós 1747-től lett kalocsai, majd 1751-től esztergomi érsek.

⁶ Papp K. 2006.

⁷ Zichy Jozefa gróf Zichy István és Stubenberg Mária Anna Cecília Walburga leánya, Csáky Petronella anyja. Testvére Zichy Károly 1782-től Békés vármegye főispánja, 1788-ban országbíró és az országgyűlés, 1802-től az udvari kamara elnöke. Felesége Khevenhüller-Metsch Anna Mária grófnő. Még két fiútestvére: Ferenc és István, valamint három leánytestvére: Julianna (Czirák László gróf felesége), Antónia (férje Johann Schilson) és Leopoldina (férje Pallavicini Gian Carlo) volt.

⁸ Papp K. 2020. A Csáky család szepesmindszenti levéltára: ÖStA HHStA Kt. 24. Fasc. 14. szerint 1780–1786 között biztosan írt intézőként Csáky Jánosnak leveleket. A Zichy Jozefával folytatott levelezés jelzete a Csáky család szepesmindszenti levéltára: ÖStA HHStA Kt. 15. Fasc. 13. A levelezés további része ebből az állagból és dobozból való.

A felvidéki ág az erdélyi zálogbirtokosoktól visszavett három bihari uradalmat, s annak irányítását Ferdényi János nevű megbízottjukra – vármegyei jegyzőre és táblabíróra – bízta, aki 1795-ig, haláláig hűségesen szolgálta a birtokosok érdekeit.⁹ A távol lévő birtokosok helyett és nevében Ferdényi nagyfokú önállóságot élvezett, hozzá fordultak a birtok panaszosai, s ő vezette az instantiák jegyzőkönyvét (Protocollum Instantiarium) is, maga pedig mindent megtett, hogy uradalom szerte hozzászokjanak ténykedéséhez, s vele együtt a felvidéki Csákyak bihari birtokváltásához. A birtokátadást követően a familia directora, Csáky Nepomuki János személyesen járt a vármegyében, s hangoztatta a család elvárását, hogy „*iparkodjon, mivel nagy teher van a jószággon [...] kellő jövedelem legyen [...]*.”¹⁰

A nagy teher bizonyára azt jelentette, amit a források bizonyítanak: a birtok visszaváltásánál 200 000 rajnai forint zálogösszegezen túl még 40 626 ft és 58½ krajcárt kellett adniuk az utolsó erdélyi zálogbirtokos, az 1782-ben elhunyt Kornis gróf özvegyének, Pálffy Karolinának.¹¹ Azt egyelőre nem tudjuk, honnan teremtették elő a jelentős summát. Talán közelebb visznek bennünket a megoldáshoz a Csáky János halála után az özvegye és Raisz György közötti levelezés utalásai. A jószágigazgató egyértelműen a kincstárnak fizetendő adósságról írt, amit a család tagjainak kell fizetniük. A bihari uradalmak a grófi család ősi birtokai közé tartoztak, ami magyarázza a közös felelősséget, de arra is utal, hogy feltehetően a kincstártól kaptak kölcsönt, amit a jószág jövedelmeiből terveztek visszafizetni.

Csáky Nepomuki János országbíró halála (1795) után Csáky Emanuel vette át a familia directora szerepét, ezért a következő bihari inspector, Giday Mihály az ő utasításai szerint végezte tevékenységét. Raisz Györgynek nem volt igazán jó véleménye róla, úgy vélte, nem teljesítette minden feladatát maradéktalanul. 1798 februárjában igen határozottan írt róla Csáky János özvegyének: „*Giday egy gazdasági hivatalnok (»Kammeralist«), következőképp fecsegő ember. Ha ő a család által neki adott Instructiot nem értette meg, a leveleimre nem a családot kellett volna azonnal felbecsülnie, hanem Mindszentre kellett volna jönnie, és tájékoztatást kellett volna kérni a nehézségekről. Ha akkoriban nem kapott tájékoztatást, akkor ezt a lehetetlenséget kellett volna kitrombitálnia. Biztosítom, hogy a Conscriptio szajfijával, a dicsérettel mostanra már elkészült volna, és e módon a családnak már eleget tett volna. Mivel azonban ő Emmanueltól megkapta a második Conscriptiot, ezek eleve ellent fognak mondani egymásnak, aminek az a természetes következménye, hogy önmagát zavarba hozza.*”

Raisz György igyekezett a grófi család érdekében gondosan eljárni. Több alkalommal tett említést arról, hogy rendezze a család régi iratait, tudni akarja a birtokmozgások okait, a birtokrészek tulajdonviszonyait.¹² Már 1797 februárjában azt írta Zichy Jozefa grófnőnek, hogy kérje meg Csáky Imre gróftól az iratokat. „*Imre Őexcellenciájának nem kell emlékeznie mindarra, amiről 1788-tól 1796-ig minden sírás mellett határozatott. Kegyeskedjen tehát méltóságos Őexcellenciája az idősebb Őexcellenciáját arra kérni, hogy ő a conventionalis határozatok alap-*

⁹ Ferdényi halála után Giday Mihály volt az inspector.

¹⁰ MNL OL P 71 Fasc. 132. No. 3.

¹¹ MNL OL P 71 Fasc. 4. No. 12.

¹² Ilyen megjegyzés pl. 1798. március 3-án írott levelében: „*Most a megboldogult gróf [Csáky Nepomuki János – P. K.] irataival vagyok nagyon elfoglalva, amelyek közt újra megtaláltam a megboldogult Csáky Antal aktáját, és Römer vagyonának teljes Involutioját a kassai házban – milyen jó szolgálatot tett –, Emanuel gróf bejegyezéseit is. Szükségesnek tartanám, hogy József gróf Excellenciája Römer végrendelet nélküli halála kapcsán bizson meg egy vagyonkezelőt, aki tegyen jelentést a Fiscusnak, mennyire lehet az elhunyt vagyonát tenni. Nagyon szomorú lenne, ha a gróf ezt elhanyagolná, és ez egy bujtogató [az eredeti német szövegben „Aufwiegler”] révén történne meg.*”

ján a családtagok magán elenbusainak számomra való leghamarabbi megküldését a legnyomatékosabban fogantatás, ellenkező esetben az egész munkát semmisnek tekintem, és bölcsőbb lesz az egész dologgal felhagyni, mint sem az egyik rendtelenségből munkával a másodikat előidézni. Mit fog segíteni, ha az ember egy dologgal kapcsolatban ismeri az eszközöket, anélkül, hogy [az ügy] a kezdetét bírná, és a végéről felvilágosítanak. Tehát minden Elenbusnak itt kell lennie, hogy ennek, vagy annak az ügynek az igaz történetét úgyszólván összeszójuk, és a biteles eredményeket ezekből megalkothassuk. Egy szóval úgy határozott, hogy az Elenbusok el lesznek küldve, és ezt a Senior révén kell elintézni, különben milyen tekintélye lesz a családnak?”¹³

A grófnő leveleiből egyértelművé vált Raisz számára, hogy ő „a szepességi birtokokat választotta ki a megélhetésére”. Saját tapasztalata alapján jól tudta, hogy ennek a birtoknak vannak hiányosságai. „Az egyik évben, vagy negyedben többet, a második, harmadik évben és negyedben kevesebbet kaphatunk,¹⁴ és ha itt az ipari termékek eladásával nem várjuk ki a megfelelő időt, hanem amikor, és olyan gyakran, ahogy azt a körülmények követelik, olcsóbban adjuk ezeket, mint ahogy néha fél áron sem eladhatók [...], az uradalom annyira elveszteni a tekintélyét, hogy a mostani fényét éveket alatt is csak nehezen, vagy akár egyáltalán nem lehetne elérni.”¹⁵ A jószágigazgatónak a szepességi birtok hiányosságainak kiegyenlítésére vonatkozó javaslata a művelésre alkalmasabb birtokrészek megszerzése volt. Már 1798-ban felmerült benne, hogy a bihari közös birtokból kellene minél nagyobb részt megszerezni.¹⁶ De a lengyelektől visszakerült ólublói uradalom megszerzésének lehetőségét is mérlegelésre javasolta, mint amivel a mindszent-i uradalmat „észrevehetően meg lehetne jobbítani?”¹⁷

1801. február 25-én már arról értesítette Zichy Jozefát, hogy egy bizonyos Haller grófot a családtagok felhatalmazásával küldtek Pestre a Fiscushoz, hogy „a követeléseket kiegyenlíthesse 35 000 forintos tőke erejéig, de amennyiben ez a kiegyenlítés május végéig nem történne meg, mindenkinek jogában áll majd a saját részéről külön megegyezést kötni [...]”.¹⁸

Az utódok a levelezés alapján az ősi bihari birtok megosztását kérték. Ezért merült fel egy bizonyos „római” részesedésének jogossága. A kérdést Raisz megvizsgálta, s a következő okfejtést írta a grófnőnek: „A Römer és a bihari birtokokban való részesedése ügyében semmi sem teljesen biztos, mert bár csak a megkegyelmezés után kerültek a bihari birtokok a család kezére az erdélyi ágtól, ő tehát a megkegyelmezés által nem lett ebből kizárva, mert azok nem a kincstár kezén voltak, hanem mégis közvetlenül a család kezén, amikor a Csáky Imre-féle birtokokat kiválasztották (amelyek közül 1738-ban ő kapta meg Morvankát), tehát ténylegesen meg is örökölte, és a bihari birtokok elzárásáig a bevételekben, amelyeket legnagyobb részt a Primas szedett be számára, valódi részesedést birtokolt. Az említett gróf a megkegyelmezés által kizárattott azon birtokokból, amelyeket a

¹³ ÖStA HHStA Kt. 15. Fasc. 13. Raisz György 1797. február 11-én, Szepesmindszentről küldött levele.

¹⁴ Az eredetiben: bekommen kann. Az értelme itt: bevételt szerezhet, azaz a birtokok jövedelmezősége akár egy éven belül is nagyon ingadozó.

¹⁵ Raisz Szepesmindszentről írott levele, 1797. február végén, dátum nélküli levél.

¹⁶ Raisz 1798. február 6-án, Szepesmindszentől írott levelében úgy vélte, a család azzal kecsegtetheti magát, hogy „előnyhöz juthat a Bihar vármegyei jószágokon [...]”.

¹⁷ Raisz 1798. február 24-én, Szepesmindszentől küldött levele. Érvelése szerint: „Hiszen Lublón a kocsmá jövedelemben bővelkedő, nem beszélve a végtelen erdőkről és a legelőkről, valamint ott nincs gabona. Mindszenten van gabona és nincs Propinatio (kocsmá), sokkal kevesebb a látható eladás [Az eredeti szöveg szerint „viell wenigere inmerklisches Verschleiß“]. Nem lenne tehát hasznos, az egyiket a másikkal összekötni, és az egyik veszteségét a másik feleslegével kiegyenlíteni?”

¹⁸ ÖStA HHStA Kt. 15. Fasc. 13. Raisz György Kassáról küldött levele. Csáky Tamás fiának, Imrénének lánya, Anna (1760–1805) férjéről, Haller Józseftről van szó, aki így a család tagja lehetett, s a levelezés szerint a kluknói ág képviselője. <http://w.genealogy.euweb.cz/hung/csaky2.html> (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 19.)

kincstár eladott a megkegyelmezés előtt Csáky György grófnak, mint Zsigra, Dubrava és Szlatvin stb., de azokból nem, amelyeket akkoriban a család birtokolt és közvetlenül, különösen ex successione (öröklés által). Mindent átnéztem, és a legcsekélyebb okot sem találtam, ami őt ezekből kizárná.”¹⁹

A családi levelezésben korábban említett Csáky Imre esetében gondolhatnánk a jelentős uradalmakat birtokló családtagra, Csáky Tamás fiára, akitől érdemes lehetett birtokjogi iratokat elkérni. De éppen Klobusiczky Éva (Csáky Mihály gróf felesége) írásából tudjuk meg, hogy legfiatalabb gyermekét, Imrét 1723-ban Váradon szülte, az emigrációban ottmaradt férjét hátrahagyva, Csáky Imre váradi püspök oltalmát élvezve.²⁰ Ez a Csáky Imre volt az, aki nagybátyjához hasonlóan papi pályára lépett, Rómában is élt, s apátként halt meg 1799-ben. A Barta János tiszteletére írott kötetben megjelent tanulmányomban még úgy véltem, hogy a „római” feltehetően Csáky László, akinek birtokgazdálkodásáról korábban magam is írtam, hiszen ő valóban részesedett a bihari javakból.²¹ A levelezésnek a megkegyelmezésre vonatkozó megjegyzéseit viszont az ő személye által nem lehet magyarázni, más értelmezést nyerne az azonban Csáky Mihály leszármazottai esetében. Mindez korábbi álláspontom megváltoztatásához vezet. A levelekben szereplő megjelölés arra a korabeli közvélekedésben Csáky Imréről elterjedt információra is utal, miszerint az illető római tartózkodás alatt „elolaszosodott”, tehát joggal nevezhető Römer-nek. Elhunytá miatt azonban éppen ő volt az, aki minden félelmek ellenére mégsem kaphatott már részesedést a bihari közös javakból.

A bihari javak helyzetében csak 1800 után történt újabb változás. Az igény, hogy ne egyben kezelt közös birtokként igazgassák az ősi birtokot, a felvidéki ág családjai részéről – ahogyan utaltunk rá – már néhány évvel korábban felmerült. Csáky István felesége egy Zichy Jozefához küldött levélben egyenesen azt fejtegette, hogy ő egyedül szeretné megszerezni családjának a bihari javakat. Raisz ekkor azzal vette el Erdődy Júlia felvetésének élet, hogy ezt a lépést a Fiscus nem engedné.

Joggal feltételezhető tehát, hogy magának Raisznak a törekvése is hozzájárult ahhoz, hogy végül az 1795-ben elhunyt Csáky Nepomuki János országbíró özvegye, Zichy Jozefa kapta meg 114 ezer forint zálogösszeg megfizetése fejében Körösszegapátit (Boldogaszszonyteleke, Körmösöd, Nagy- és Kistóti pusztákkal), majd az 1801-ben visszaváltott Kisújfalu praediumot és Margitta uradalmát is.²² Csáky János és Zichy Jozefa lánya volt az a Csáky Petronella,²³ aki Csáky Tamás unokájának, Ferencnek herceg Esterházy Teréziától született fiához, Csáky Antal Vincéhez (1785–1863) ment feleségül, megszerezve az ősi bihari uradalmak közül az adorjánit, s a kortársi vélemények szerint felvirágoztatva a vidék marhatartását.

¹⁹ ÖStA HHStA Kt. 15. (Fasc. 13.) Raisz 1798. április 30-án, Szepesmindszentről írott levele.

²⁰ ÖStA HHStA Kt. 11a-2. (Fasc. 9.) Csáky Imre bíboros levelei, Klobusiczky Évához írott levelek.

²¹ Papp K. 2020. 191.

²² ÖStA HHStA Fasc. 86. No. 10. Kisújfalu visszaszerzésére: MNL OL P 71 Fasc. 13. No. 11. Margittára: ÖStA HHStA Fasc. 85. No. 39.

²³ Csáky Petronella születési dátumát nem ismerjük, gyászjelentése szerint azonban 1861. január 9-én hunyt el, életének 73. évében, vagyis ha a jelentés pontos, 1788-ban született. A Bécsben keltezett gyászjelentés szerint a Bécs melletti Hinterbühl temetőjében, saját családi sírboltjába helyezték. Orendt Mihály weblapján Szent-Iványi Zoltán gyűjtése alapján: A keresztszegi és adorjáni Csáky grófok és grófnők halotti értesítőinek gyűjteményéből. <http://begykozsatar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1188227> (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 7.)

1. kép. A Csákyak Kenézi pusztájának térképe, amely a marhatartás megújításának helyszíne lett.²⁴

Csáky László 1792-től váradi kanonok, 1802-től békési főesperes²⁵ szintén ebben az időszakban jutott a Váradhoz közeli birtokrész: Berekböszörmény mezőváros, Siter és Szalárd birtokába, aki egy Szaniszló József nevű udvarbíró és Kovács László fiscalis munkájára alapozta a megszerzett birtok irányítását.²⁶ Csáky Imre – aki az országbíró Tamás nevű fiának unokája – fia, László (1760–1828) váradi nagyprépost lett, s igen pontosan és szigorú ellenőrzés mellett irányíthatta a fiúág birtokába 1784-ben végleg visszakerült bihari uradalom általa megszerzett hányadát.²⁷

²⁴ MNL OL S 88 No. 4. Kenéz puszta (1786)

²⁵ Csáky László 1810-től váradi segédpüspök, 1812-től nagyprépost, 1814-től kinevezett, majd 1815-től felszentelt tinnini püspök. Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/C/Cs%C3%A1ky.html>

²⁶ ŠOBA Levoča Cs-SH 68-d. Fasc. 651. 1793. október 8-án a familia directora, Csáky Nepomuki János bízta először Csáky László kanonokra a bihari birtokrészt. MNL OL P 75 Fasc. 1. No. 5.

²⁷ Papp K. 2009.

2. kép. Berekböszörmény térképe, amely Csáky László birtokába került.²⁸

A közölt levelek Raisz György megbízott Zichy Jozefához írott német nyelvű leveleinek fordításai. Akkor vetette papírra őket, amikor Margitta megszerzése után Bihar vármegyébe utazott, hogy ott bizonyos, nagyon szükséges változtatásokat tegyen, immár az özvegy szándékainak – amelyeket erősen igyekezett befolyásolni – és érdekeinek megfelelően. Raisz már 1801. július 10-én azt kérte a grófnőtől: „Nagyon kérem még arra, hogy adjon parancsot, hogy Margittát rendbe rakhassuk.” A sürgetés okát a birtok gazdálkodásának igényei adták, hiszen ekkor kapott híreket arról, hogy „Bihar vármegyében gyümölcsből és borból a legnagyobb termés remélhető.”²⁹ Feltehetően már 1801 őszén megtörtént az első utazás, de a helyztfelmérés utáni változtatás – ahogyan az itt közölt levelek mutatják – a következő év tavaszára maradt.

²⁸ MNL OL S 88 No. 2. Berekböszörmény (1798–1799)

²⁹ ÖStA HHStA Kt. 15. (Fasc. 13.) Raisz György levele Zichy Jozefának.

Források

I.

Margitta, 1802. április 27.

Méltóságos grófi Öexcellenciája,
legkegyelmesebb Asszonyom!³⁰

Vasárnap éjjelre szerencsésen megérkeztem Margittára, a második napon pedig a felhúzendó épületre vonatkozólag elvégeztem számításaim, különösképp az után, hogy azt találtam, hogy a megadott szögön kívül építették meg, és ennek következtében azon kellett gondolnom, hogy hogyan lehetne ezt a nagy hibát orvosolni. Ennek ellenére remélem, hogy mégis valami kényelmeset sikerül építtetni. Viszont mivel az ide építetteket nem lehetett volna péntekig lebontani, ezért ma a csúrt tűztem ki, ahol is az alapokat kiássák és ahová a szükséges anyagokat odaszállítják, hogy amint megérkeznek a kőművesek, munkához láthassanak. Mihelyst azonban minden hátralévő dolgot elintézték a régi épületen, hagyni akarom a csúrt, és minden kőművest a hombárnál alkalmaznék. Csak az a szomorú, hogy a tetőszerkezetet meg kell csinálni, mivel a régi nagyon rossz állapotban van már, és nem lesz meg a szükséges szélesség, ezért azt kívánnám, bárcsak lenne kettővel vagy négyvel több ácsom.

Tegnap mindegyik szőlőskertet meglátogattam, és mindegyiket jól ápolt állapotban találtam, az újabbik szőlőskertet is beültetik.

A kaszáló kigazolása nem az én általam elgondoltak szerint zajlik, ezért az egész munkát egyeztetni kell a meczenzéfiekkal.

A gabona rosszul néz ki a nagy aszály miatt, és ha 14 napon belül nem fog esni, vész-helyzettől tarthatunk, ezért félek elrendelni a gabona árusítását.

Ma megfürdették a birkákat, de állítólag 120 van, amelyik már nem tejel, és ugyanennyi nőtt fel a növények között.

A sörfőzéssel meg vagyok elégedve, mivel jó a sör és jól megy az eladása is, és remélem, hogy eme meleg napokban heti kétszer is lesz sörfőzés.

A pálinkafőző siránkozik a kazán miatt, most főzi a pálinkát és türelmetlenül várja minden hónapban az 50 [...] pálinka elkészítését. Mind a sörfőzde, mind a pálinkafőzde el van látva elég terménnyel. Hogy a [...] ne legyen elhanyagolva, még két [...] -t állítok fel, akik csak az épületekkel fognak foglalkozni.

Nem tudok Apátiba³¹ menni addig, amíg itt nem rendeztem el és nem indítottam el a szükséges és megfelelő módon minden dolgot.

Nyomatékosan megírom a tisztartónak, hogy küldje meg nekem a következő szállítmánnal a szükséges vasat, és egyben eligazítom, hogy járjon el az izsákfalvi³² csűr tekintetében.

³⁰ A német nyelvű leveleket Babcsányi Judit fordította.

³¹ Körösszegapáti (Bihar vm.)

³² Izsákfalva = Eisdorf (Szepes vm.)

Mádon³³ a Scholcznak meghagytam, hogy haza ne menjen nekem, amíg az összes szőlőtövet el nem látta az ekéjével.

Ma írtam Fünfkirchenbe³⁴ egy bizonyos Hegedűs prefektusnak, akinek állítólag azt parancsolták, hogy adja el a mádi primási házat. A kocsmá ügyei mától nyolc napon belül lezárulnak. Nem tudom, mit kellene tennem, vagy legalább mikor tudom majd meghatározni hazautam időpontját, és azt, hogy mennyire nehezemre esik az egyedüllét, azt Excellenciád értheti meg a legjobban, és mégis el kell mennem innen, mert ez már számomra kibírhatatlan, hogy mind Excellenciád ügyei, mind saját ügyeim a Szepességbe kényszerítenek. Ezért alázatosan kérném Excellenciádat, hogy kegyesen parancsoljon velem, hogy várjam-e meg itt, vagy pedig a munkások berendezkedése után menjek-e Apátiba? Egyébiránt alázattal csókolom Excellenciád kegyes kezeit és maradok mély alázattal.

*méltóságos grófi Őexcellenciájának
legalázatosabb szolgája
Georg Raisz*

Ebben a pillanatban érkezett 3 hidegpataki, a kőműveseket holnapra várom, az 1000 forintot pedig elküldtem Nagyváradra.

II.

Margitta, 1802. május 9.

*Méltóságos grófi Őexcellenciája,
legkegyelmesebb Asszonyom!*

A szlovákok, akik a kőművesekkel együtt érkeztek, és akik egyikének kell átadnia most ezt a levelet, visszamentek az étel elosztása miatt, ezért ennyivel is nehezebb lesz mostantól szlovákokat kapni ide.

Részemről nagyon vártam Nagyméltóságú Grófi Excellenciájának szerencsés érkezését, ezért sem írtam Őméltóságának, de mivel a tegnapelőtt megérkezett, kegyesen személyemhez intézett levélből láttam, hogy Őméltósága nem jön Margittára, mivel ezért most értesítem Őméltóságát röviden az itteni helyzetről, hogy a szlovákok elsietnek innen.

A brigád és az ácsok nem jönnek, a pajtát a kőművesek megépítik ezen a héten, a hombárral eközben az öreg kőműves 3 hét után kész lesz, mivel azonban az általuk remélt ácsokból nem jönnek, és az itt lévők nem hoztak magukkal szerszámokat, attól kell tartanom, ami ebből természetesen következik, hogy tető nélkül marad a két felhúzott épület, és nem is tudom, mit tehetnék a kőművesekkel ilyen esetben. Keresztszegre³⁵ sem küldhettem őket, mivel ott sem tudnának tető nélkül dolgozni. Most arra számítok, hogy bármelyik pillanatban megjöhet a hír, hogy jön-e vajon 7 ács és mikor, és vajon egyikük alkalmas lesz-e pallérnak, aminek nagyon örülnék.

A második bajról, amivel küzdök, Őméltósága a mellékelt összefoglalásban olvashat. Csütörtökig szükségem lenne 750 forintra a deszkák kifizetéséhez, melynek darabja 27

³³ A szövegben Maad = Mád mezőváros (Zemplén vm.)

³⁴ Pécs = Fünfkirchen

³⁵ Körösszeg (Bihar vm.)

krajcárba kerül, aztán zsindegyre, amelynek 1000 darabja 7 forint 70 krajcár, továbbá lécekre, amelynek darabja 6 krajcár, hogy Erdélybe küldjem. Ma egy küldöncöt küldtem Apátiba 600 forintért, azonban nem tudom, hogy megkapom-e azt, mivel neki is vennie kellett 100 fejős birkát, és 30 tehenet valóban vásárolt is, darabonként 50-ért. Mind Czigass,³⁶ mind a pénzhiány valóban annyi gondot okozott nekem, hogy tényleg nem tudok magamon segíteni, sem döntésre jutni, ezért teljesen megőszültem és arra kérem Őméltóságát, hogy legalább 2000 forintot szerezzen nekem, mivel azt a keveset, amennyi nálam volt, szinte teljesen elpazarolták. De azt még ki kell várnom, hogy egyébként a többi dolog hogyan fog sikerülni a Czigass távolléte miatt, ezért is nem tudom meghatározni a visszautazásom idejét.

Itt még nem volt eső, ezért a nyári gabona már elveszett, a téli pedig hamarosan elvész, a [...] még nincs elvetve, és 6-án olyan hideg volt, hogy a kőműveseknek fel kellett hagyniuk a munkával. Ezt dőr követte, amely minden virágot és szőlőtőkét leégetett.

A búza vagy kétszeres itt Margittán még 1 forint 42 krajcárért kapható, a marhahús 5 krajcár, a bárányhúst a zsidó 9 krajcárért adja, ahogy hallom. A margittai kecske egyezményesen 5 krajcár, és próbálok az apátibelieket is ennyiért eladni. Apátiban a bárányt 7 forint 16 krajcárért adták. A sör árusítása jól megy, a pálinkafőzőnek ez az adag pálinka jól sikerült, de az adminisztráció és az anyagok és segéd munkások szállítását nehezen győzzük, és még nehezebb lesz, miután a szlovákok elmentek. Egy asztalosra szükség lenne, mivel az itteniek semmihez sem értenek és méregdrágán dolgoznak.

Írtam levelet a tiszttartónak a kupa és más vastárgyak miatt, valamint az ide küldendő gazda és Biross miatt is, és Isten tudja, hogy mikor történik meg majd a teljesítés. De elfelejtettem a szemes szegek miatt írni, 4 pár szemre, hogy ugyanő a következő szállításmánnyal küldjön azt is, amit Excellenciája kegyesen meg fog parancsolni neki.

A Scholtz helytelenül tette, hogy nem vásárolt szőlőtöveket és a szőlőskertet nem ültette be.

Nem tudom, mikor megyek Apátiba!

Nem tudom megmondani, mikor jutok haza és csak Isten tudja, hogy mennek az ügyeim odahaza! Mindazonáltal csókolom Excellenciás Asszonyom kezeit, és maradok a legmélyebb alázattal.

*méltóságos grófi Őexcellenciájának
legalázatosabb szolgája
Georg Raisz*

III.

Margitta, 1802. május 12.

*Méltóságos grófi Őexcellenciája,
legkegyelmesebb Asszonyom!*

Most mindent a lehető legjobban rendbe tettem. Mivel holnap időben útra akarok kelni Apátiba, hogy ott is rendet tehessek egyrészt az elején a toronynál, másrészt más ügyek miatt is, különösen a [...] miatt.

³⁶ A további levelek értelmezése szerint egy szekerezéssel megbízott embere.

A kocsi nincs ott, azok az emberek, akik szepességi inget hordanak, siránkoznak, és túlságosan is megrémültek, hogy tetvektől kell szenvedniük, de szívesen megtudnám azt is, mennyi ács jön, hogy a létszámuk alapján meg tudjam tenni a szükséges lépéseket. A dobozok miatt, amelyeket az ötvösnek kellett volna elkészítenie, feltehetőleg nehézségek merültek fel, ezért Eperjesen kell azokat elkészíttetni. Ezt figyelmen kívül hagyva eljöhett volna a Czigas, különösen azért, mert más szállítmánya is lett volna.

Tegnap megküldtem Erdélybe a pénzt az anyagokért, és ma vásároltam 6 igás ökröt, tehát még 10 darabot kell venni, hogy ily módon itt, Margittán 10 fogatunk legyen, és ősszel ne kelljen a hizlaldából ökröket vásárolni. Különben nem lennék képes arra, hogy a gazdaságot és az épületeket is egyre javítsam, különösen mivel az emberek nem képesek naponta több mint 2 kocsi homokot szállítani.

Hallom, hogy a tanulmányi alap tiltakozik a keresztszegi [...] miatt, de szeretném megtudni, hogy mit mond majd, mikor elkezdem a munkát, és hogy erőszakot fog-e alkalmazni.³⁷

Túl sokat fáradoztam, minden objektumot külön-külön sínre tettem, és mindent olyan jól és rendesen elindítottam, hogy öröm volt nézni. Minden utasítást meghagyok itt a pallérnak, a tiszttartónak és a Springernek,³⁸ hogy melyik tervezett munkánál hogyan járjanak el, amit annál is könnyebben megvalósíthatnak, mivel mindent láttak a gyakorlatban, és most van a legjobb időszak a kezdéshez, és időközben mindennek meg fog mutatkozni a következménye. Túl fáradt vagyok, mert a gondok miatt a járkálástól és az állástól is nagyon ég a jobb lábam, és szinte minden este olyan fájdalom gyötör, hogy sírhatnék. Már a jobb kezemmel is van valami fájdalmas probléma, és Isten tudja, mi lesz ebből, különösen mivel sem az egyiptomi életbalzsam,³⁹ sem a meleg korpa után nem érzek enyhülést. Megkérném Őexcellenciáját, hogy feleségemnek erről ne szóljon. Most is szenvedek az égető fájdalomtól.

Ezennel teljes tisztelettel csókolom a legkegyelmesebb kezét

legálázatosabb szolgálója
Georg Raisz

³⁷ Nem világos sem az, hogy mit tervezett építeni, sem az esetleges tiltakozás alapja.

³⁸ Az utóbbi esetleg lehet valamilyen tisztség is.

³⁹ A propoliszról tudja úgy az utókor, hogy azt már az egyiptomi orvosok is használták, de azt nem tudjuk, ezt értette-e Raisz János egyiptomi életbalzsam alatt.

Klára Papp

“And Now About Bihar!” – The Letters of György Raisz, Property Manager, from the Beginning of the 19th Century

The Bihar estates of the Csáky family were still received from Sigmund of Luxembourg, and they became the ancient, shared estates.

When their headquarters were transferred from the Principality of Transylvania to the Kingdom of Hungary in the 17th century, the estates in the Uplands and Transdanubia gained more importance.

In the middle of the 17th century, Count László Csáky returned to Transylvania and established the so-called a Transylvanian branch that possessed the Bihar properties undisturbed until the middle of the 18th century. Then, during the bishopric of Miklós Csáky in Oradea, the members of the upland branch regained the manors, and after a short time, those manors were pledged again to the Transylvanian landowners.

However, from 1784 they were finally taken into their hands, and from the first years of the 19th century, the members of the upland branch shared them among themselves, trying out joint possession.

The family correspondence contains writings from the trustee contacting his widow after the death of János Csáky, the principal representative of the upland branch, the director of the family.

From this, we can get additions about the intention and plans on the division of the estate. And also, on the basis of the three letters published here, about how the best manors got into the hands of Mrs. János Csáky (Jozefa Zichy), and what the role of the property manager was in this.

Források

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
P 71 Csáky család levéltára. Központi levéltár.
P 75 Csáky László halála után rendezett iratok.
S 88 Térképtár. Családi fondokból kiemelt térképek. Csáky család.
- Orendt Mihály weblapja, Szent-Iványi Zoltán gyűjtése: A keresztszegi és adorjáni Csáky grófok és grófnők halotti értesítőinek gyűjteményéből.
<http://hegykozsatar.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1188227>
(Utolsó letöltés: 2020. augusztus 7.)
- ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Sonderbestände C – Familienarchiv Csáky.
Kt. 11a-2. (Fasc. 9.) (Klobusiczky Évához írott levelek.)
Kt. 15. (Fasc. 13.) (A Csáky család szepesmindszenti levéltára.)
Kt. 24. (Fasc. 14.) (A Csáky család szepesmindszenti levéltára.)
Fasc. 85.
Fasc. 86.
- ŠOBA Levoča Štátny oblastný archív v Levoči
Cs-SH Archív rodu Csáky zo Spišského Hrhova.

Szakirodalom

- Barta M. 2018. Barta M. János: Csáky István (1635–1699) gróf pályaképe országbírói kinevezéséig. Doktori (PhD) disszertáció. Bp., 2018.
https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/43465/dissz_barta_janos_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Deák 1883. Deák Farkas: Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Bp., 1883.
- Hiller 1983. Hiller István: Csáky István lengyelországi követjárása 1644-ben. In: Történelmi Szemle, 31. (1989) 3–4. sz. 192–207.
- Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/C/Cs%C3%A1ky.html>
- Pálffy 2009. Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. (Speculum Historiae Debreceniense 4.) Szerk.: Papp Klára, Püski Levente. Debrecen, 2009. 9–23.

- Papp K. 2006. Papp Klára: A Csákyak erdélyi ága a 18. században. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XVII. Szerk.: Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, (2006). 339–358.
- Papp K. 2009. Papp Klára: Csáky László (1760–1828) bihari birtokai. In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József, Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 274–283.
- Papp K. 2011. Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár, 2011.
- Papp K. 2020. Papp Klára: „Túl sokat fáradoztam, ... és mindent jól és rendezesen elindítottam...” Raisz György tevékenysége Zichy József szolgálatában. In: Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára. (Speculum Historiae Debreceniense 29.) Szerk.: Papp Klára, Bárány Attila, Kerepeszki Róbert, Pallai László. Debrecen, 2020. 179–200.

<http://w.genealogy.euweb.cz/hung/csaky2.html> (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 19.)